

ІНТЕГРОВАНЕ ВИВЧЕННЯ МОВИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Токмань Ганна Леонідівна

Проблема вивчення української мови є гостро актуальною для національної освіти з огляду на постколоніальний і постлінгвоцидний стан нашого суспільства. Опанувати державну мову мають усі громадяни, молодь повинна вільна володіти нею, тож роль учителя української мови і літератури в процесі національного відродження та розбудови незалежної держави нині провідна. Фахова підготовки вчителя-мовника має багато компонентів, один з тих, що поліпшать лінгвістичну готовність майбутнього вчителя, — інтегроване вивчення мови художнього твору студентами-філологами.

Сучасну інтеграційну технологію для застосування у закладах вищої освіти напрацювали такі вчені, як А. Данилюк, С. Гончаренко, Ю. Жидецький, М. Іванчук, С. Клепко, Я. Кміт, І. Козловська, О. Комар, Ю. Мальований, В. Максимова, Р. Муштафіна, В. Нічишина, О. Сергєєв, В. Сидоренко, Я. Собко, Ю. Стиркіна, М. Чепіков, Л. Шаповалова, В. Якиляшек, Т. Якимович та інші. У дослідженнях з формування літературознавчої компетентності студента проблему інтегрованого навчання порушили Л. Базиль, Г. Клочек, О. Куцевол, Л. Овдійчук, Н. Романишина, О. Семенов, В. Шулярта й інші науковці. Питання інтегрованого вивчення мови художнього твору в закладах вищої освіти, зокрема у зв'язках літературознавства з лінгвістикою і філософією, ще не розглядалося.

Ставимо за мету визначити теорію і методику інтегрованого вивчення мови художнього твору у процесі фахової підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури. Філософською основою дослідження є положення екзистенціальної філософії, методичні засади сформовано завдяки лінгводидактиці В. Мельничайка.

Освіта покликана давати знання з різноманітних наукових галузей, їх інтеграція закладає засади для формування картини світу кожною особистістю — школярем, студентом. Принцип інтеграції, втілений у конкретику змісту й методики навчання, сприятиме усвідомленню цілісності світу, розумінню простору й часу, в якому ми живемо. Ознаками світу є як матеріальні, так і духовні явища, серед останніх важливе місце посідають мова і художня література, які надають нашому середовищу національного й загальнолюдського значення.

Засновник екзистенціальної філософії М. Гайдеггер потверджував думку попередників про те, що у пізнанні не можна уявляти його суб'єкта «у вигляді «ящика» чи «камери», він уважав, що «пізнання є буттєвий спосіб буття-у-світі», і підсумовував: «У самонаправленості на... і осягненні присутність не виходить уперше назовні з якоїсь своєї внутрішньої сфери, куди вона спочатку замурована, але за своїм первинними способом буття вона завжди вже «назовні» при зустрічному суццюму повсякчас уже відкритого світу» [6, с. 62]. Отже, людина пізнає світ уже за своєю природою, цей процес є рисою її існування, учитель / викладач мають спрямувати пізнання, активізувати його, запобігти тому, що філософ назвав «забування»,

«будь-яка омана» як модуси пізнання. Художня література допомагає людині істинно пізнати світ і саму себе, а мова — виразити пізнане і зберегти його у свідомості.

У процесі фахової підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури мова вивчається не тільки під час викладання дисциплін лінгвістичного циклу, а й на заняттях з літературознавства, адже розгляд будь-якого художнього тексту передбачає стильовий аспект, спостереження за художнім мовленням. Студент набуває інтегрованої філологічної компетентності і готується до фахової діяльності, зокрема здійснення міжпредметних зв'язків у школі, передовсім відповідно до своєї подвійної кваліфікації.

В. Мельничайко, закладаючи засади лінгводидактики, слушно спостеріг: «В міру оволодіння мовою людина, хоч сама цього і не помічає, змінюється, інтелектуально зростає, удосконалюється її мислення і світосприймання» [4, с. 7]. Вважаємо, що відбувається й зустрічний процес: осмислюючи свої почуття й враження від прочитаного художнього твору, студент-філолог розвиває мовлення і лінгвістичні знання, позаяк активізує те, що має у свідомості, а також шукає нових мовних шляхів і засобів задля вираження думки. В. Мельничайко принципово заперечував елементарно-практичний підхід до навчання мови, вважав за доцільне «не максимальне скорочення лінгвістичних відомостей, а, навпаки, поглиблення теоретичного розгляду мовних явищ» [4, с. 7]. Думаємо, що ця теза має бути реалізована не тільки під час вивчення мови, а й у процесі викладання літературознавчих дисциплін, адже пропагований ученим системний підхід до засвоєння лінгвістичних знань триває, коли викладач-літературознавець вводить студентів у коло специфічної терміносистеми, яка має багато точок перетину з лінгвістичною — виражальні засоби мови; з філософською — категорії і поняття, необхідні для аналізу філософських мотивів; психологічною — характеристика літературного героя; історичною — аналіз історичного контексту, історичної основи твору; мистецтвознавчої — визначення приналежності твору до літературного напрямку (бароко, романтизм, реалізм, імпресіонізм тощо), які є водночас загальнономістецькими і потребують інтегрованого розуміння.

Ліриці як літературному роду притаманна мова, яка вирізняється на тлі інших родів особливою (умовною, багатого, оригінальною) образністю, мелодійністю, ритмічністю. Тож саме на прикладі вивчення студентами віршів найкраще висвітлити питання інтеграції лінгвістичних і літературознавчих дисциплін на філологічному факультеті.

Розглянемо, як здійснюється інтеграція з лінгвістикою на заняттях з літературознавчих дисциплін у закладах вищої освіти. У теоретико-літературних курсах «Вступ до літературознавства» і «Теорія літератури» звертаємо увагу на роль мови у письменстві, з'ясовуємо поняття стиль, індивідуальний стиль, літературний напрям як великий стиль (за визначенням Д. Чижевського). Формуємо міцні усвідомлені знання дефініцій різноманітних тропів, фігур поетичного синтаксису, художнього звукопису, лексичних виражальних засобів, а також добираємо приклади з творів і практикуємо аналіз тексту за допомогою вже виробленого інструментарію. Наголосивши, що аналіз змісту і форми твору має відбуватися в єдності, відзначимо, що філософська лірика потребує, крім мови, й інтеграції з філософією певного

напрямую. Так, лірика Т. Осьмачки потребує діалогу з екзистенціальною філософією, бо спостережено суголосність його художнього розмислу з ідеями філософів-екзистенціалістів. Розглянемо як приклад аналіз його вірша «Україна», подавши студентам зразок інтегрованого, екзистенціально-діалогічного прочитання художнього тексту.

Однією з художньо-філософських домінант творчості митця є мотив бунту, він яскраво виявився у збірці «Китиці часу», написаній упродовж 1943–1948 рр. і виданій у Новому Ульріху (Німеччина) в 1953 р. Катастрофічні події історичного, національного, особистісного характеру, які відбулися в час написання віршів-китиць, викликали бунт у свідомості ліричного героя збірки, тож художній світ вирує бунтівливими емоціями, думками, візіями, суголосними з теорією бунту А. Камю.

Безперечним шедевром Осьмаччиної лірики є його мініатюра «Україна».

*Шляхи мої неміряні,
гори мої неважені,
звірі мої не наджені,
води мої не ношені,
риба у їх не ціджена,
птахи мої не злякані,
діти мої не лічені,
щастя моє не злежане...
Оце така я в тебе матінка,
в руці Господній
Україна синєнебая!*

Твір написано від імені України, народнопісенна інтертекстуальність охоплює версифікаційні параметри тексту (метрику, фоніку), синтаксичний паралелізм, інтонацію віршорядків, заперечну форму суджень. Художній простір вірша — це ніби поетична модель України, мистецьки сконструйована Т. Осьмачкою, поет малює простір з острівним (незмінним, епічним) часом. Він не окреслює межі України (як, наприклад, О. Кониський: «Від Сяну до Дону...»), не говорить про її минуле чи майбутнє, не характеризує сучасне. Поет творить міф як згусток реальності, її осердя, сутність. Читач бачить у моделі міфічної України неживу природу, істот, метафізичні цінності. До неживої природи належать *шляхи, гори, води* — просторові явища, які ілюструють обшир, красу української землі. Перший образ «Шляхи мої неміряні ...» акцентує на величчї простору, дарованого українцям, подальші — *гори неважені* і *води неношені* посилюють враження про різноманітну у своїй природній красі землю — первісну, невиснажену.

Істоти, що ввійшли в художню модель України і населяють позначений шляхами, горами й водами простір, — це *звірі, риба, птахи, діти*. В їх поданих у заперечній формі характеристиках спільними рисами є численність, первісна недоторканість, свобода існування (*звірі не наджені, риба не ціджена, птахи не злякані, діти не лічені*). Дорослих людей поет не виокремлює у просторі батьківщини, вони така ж її частинка, як нежива природа й інші істоти, бо Україна єдина, вона становить цілісність. З метафізичних складників названо один — *щастя*, певно, в значенні «талан, доля». Чи має Україна долю, чи поталанить їй на дорогах часу, чи посміх-

неться її історія країн і народів? Т. Осьмачка вірить, що так. Бо ж щастя України *не злежане*, себто вона його ще не зазнала, воно попереду. Поетів бунт у цьому філігранно відточеному вірші вирує у підтексті: моделлю віковичної, красивої, вільної України, пророкуванням її майбутнього щастя поет бунтує проти реальності — московської окупації, лиха, смертного спустошення, розсіювання світом дітей.

Монолог України діалогізується в останніх рядках мініатюри. «Отака я в тебе матінка», — промовляє Україна не тільки поетові, а й кожному читачеві-українцеві (етнічна чи/і політична нація мається на увазі — не важливо, кожний читач прийме оце «в тебе» як результат самоідентифікації або рішуче зробить власний вибір завдяки мистецькому Слову — і в цьому також непроминальне значення вірша). Останній образ тексту — це вже не складник моделі, а її цілісне бачення, яке вражає космологічною величчю й водночас інтимністю. Україна — уся, із землею, її мешканцями, незлежаним щастям і синім небом над нею — лежить на долоні Господа. Куди подівся наш богоборець і обличитель? Коли йдеться про найдорожче, ми всі віруємо, беззастережно й натхненно. Т. Осьмачка також. Цього зв'язку, цієї духовної пуповини — з матінкою, поет не переривав, його самота, що є провідним мотивом збірки «Китиці часу», мала межу, котру він талановито виспівав у геніальному вірші «Україна».

Схема аналізу твору повинна містити діалогічні аспекти, які спонукатимуть читача до інтеграції знань. На заняттях з дисципліни «Вступ до літературознавства» першокурсники мають засвоїти алгоритм аналізу художнього тексту, ці алгоритми модифікуються залежно від родо-жанрової природи твору. Пропонуючи хід тлумачення ліричного твору, беремо за основу текстуальний аналіз авторства Р. Барта [1]. Його принципи: повільне розкріпачене читання, простежування за шляхами утворення значень, поділ тексту на короткі сегменти, розгляд їх як означників, за якими ховається означуване. Для невеликих за обсягом текстів лірики така прогулянка текстом (як називав текстуальний аналіз Р. Барт) означає передовсім підвищену увагу до мови твору, адже варто вчитуватися в кожне слово, фразу, слухати їх звучання, розгадувати потаємний смисл, вдаватися до співтворчості-інтерпретації. Пропонуємо таку структуру аналізу ліричного твору.

План текстуального аналізу ліричного твору

1. Історія написання (якщо відома).
2. Історична основа (якщо є).
3. Літературний рід, жанр.

4. Після такого вступу роблять безпосередній текстуальний аналіз, читаючи текст із зупинками там, де вважають за потрібне. Прочитаний уривок тлумачать, пояснюючи образи з погляду їх семантичного наповнення і мовного вираження. Висвітлюють у вільно обраному порядку своє розуміння таких художніх явищ, як:

- а) художній образ (ліричний герой, образ-пейзаж та ін.);
- б) почуття і думки в їх перебігу;
- в) виражальні засоби мови на чотирьох рівнях:
  - тропи (епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола, алегорія, символ, іронія, сарказм);
  - стилістичні фігури (повтор, анафора, поетичне кільце, антитеза, паралеле-

лізм, градація, риторичні фігури);

- засоби звукопису (алітерація, асонанс, звуконаслідування);
- лексичні засоби (синоніми, антоніми, застарілі слова, неологізми, діалектизми).

Особливості віршування (строфіка, метрика, фоніка), які визначаються після завершення інтерпретації всього тексту вірша.

Інтеграція лінгвістики і літературознавства тут є вільною, творчою, тому підкреслено, що аналізувати почуття, думки, образи, виражальні засоби мови потрібно у вільно обраному порядку, тобто студент може розпочати аналіз сегмента з називання метафори, через її пояснення визначити виражений настрій, відтак назвати рису характеру ліричного героя. А може піти іншим шляхом: спочатку описати змальований автором образ, а тоді проаналізувати тропи, лексичні та інші засоби, застосовані для його творення. Можна розпочати з думки і далі розгорнути історію її мистецького вираження у цьому тексті. Мова, думка, почуття, образ ідуть поруч у текстуальному аналізі, тож і тлумачити їх варто, підкреслюючи виявлені взаємозв'язки.

Навчившись аналізувати художній текст у єдності змісту і мовного оформлення, студенти застосовують набуті знання й уміння на заняттях з дисциплін «Історія української літератури» та «Історія зарубіжної літератури». Твердження В. Мельничайка про опанування мови: «Суть цього процесу полягає у поетапному переході від спостереження і осмислення мовних явищ до врахування їх у мовленнєвій діяльності» [4, с. 11] — у проєкції на історико-літературні дисципліни модифікується як поетапний перехід від спостереження і осмислення мовних явищ у художньому тексті до створення наукового тексту (стаття, есе, текст доповіді на науковій студентській конференції) з викладом цілісного аналізу обраного твору.

Наведемо приклад аналізу ліричного твору, який доцільно провести під час вивчення історії української літератури 1940–1950 рр., а саме у процесі характеристики творчості М. Стельмаха (1912–1983). Завважимо, що інтеграція на літературознавчих заняттях не обмежується введенням лінгвістичного складника, художня література — багатогранне мистецьке явище, об'єкт дослідження, яким є конкретний текст, сам підкаже читачеві-інтерпретатору напрям інтеграції: історичний, філософський, психологічний, культурологічний тощо. Для прочитання вірша М. Стельмаха «По студених росах знов іде світання...» пропонуємо екзистенціально-діалогічний спосіб відчитування (співтворення) смислів. Увага до мови твору стане сходинкою до розуміння авторських інтенцій і концептів.

Вказаний вірш — це лірична мініатюра, що складає два катрени, написані шестистоповим хореем. Твір надзвичайно музикальний, що стало підставою для перетворення його в мелодійну українську баркаролу. Два існування, дві самотності, дві тривоги зображено в ньому — ліричного героя і рідного краю.

Часопростір вірша складний, у тексті відбувається темпоралізація простору. Простір-час, живописно намальований автором, є щемливо-емоційний, духовно-глибинний, він оприявлює екзистенціали існування як буття-у-світі.

*По студених росах знов іде світання,
І дорога має казкою у даль,*

*Як моє дитинство, як моє прощання,
Як моя роками стишена печаль.*

Художньому хронотопу притаманна імпресіоністична поетика, адже передано враження від побаченого «тут і тепер» простору, в якому дорога, завдяки порівнянню, набуває ознак часовості. Дорога має в даль, перетворюючись на стежину, що веде до проминулого часу, в який подумки повертається ліричний герой, це — час дитинства, колишнього прощання – певно, з батьківщиною (як стає зрозуміло після прочитання всього тексту — за принципом герменевтичного кола). Імпресія холоду (*студені роси*) навіює сумно-просвітлений настрій, адже роси в українському фольклорі не тільки холодні, а й *чисті*. Світанок як час також опросторено: він іде росяними травами; цей персоніфікований образ сприяє екзистенційній наповненості твору, бо саме світло дарує ліричному героєві бачення, прозріння, надію.

Порівняння «як моя роками стишена печаль» виходить за рамки зовнішніх подій, чітко означених у часі, бо містить смисл розлитого в ньому переживання. Печаль колись народилася, була чимось викликана, тож має часовий вимір, проте не зникла, лишилася понад часовим плином, лише стишилася, ставши супроводом, фоном усього існування.

Алюзію казки, яка виникає в читача, утілено в образі світання-подорожнього; дороги, що може привести в інший час; несподіваних зустрічей. У цілому перша строфа створює художній світ з хронотопом дороги-казки, який передає існування людини у його найважливіших буттєвих проявах — екзистенціалах.

Другий катрен поезії-мініатюри становить діалогізований монолог людини, звернений до рідного краю. Схарактеризовано існування Вітчизни і встановлено діалогічні зв'язки людини з нею.

*Краю мій зелений, вічная дорога
Ти безсмертник в полі, в небесах гроза, —
Припаду я серцем до твого порога,
Як твоя кровинка, як твоя сльоза.*

Існування Вітчизни визначають чотири риси, художньо окреслені поетом. Їхні приховані значення відчитує читач, стаючи співтворцем смислу. *Зелений* — край не тільки красивий, з багатою і щедрою землею, а й той, що здатен відроджуватися, поставати з попелу, зеленіти після зимового вмирання-засинання. Образ Вітчизни як *вічної дороги* перегукується з образністю першої строфи (дорога-життя людини — дорога-існування Вітчизни), проте є одна суттєва відмінність: тут дорога *вічна*. Думка про незнищенність України і водночас про постійне долання нею перешкод, необхідність руху нації в історичному часі виникає у надтексті образу *вічная дорога* (історизм якого увиразнено нестягнутою архаїчною формою прикметника). Поет акцентує саме на безсмерті Вітчизни, що потверджує наступний образ – *безсмертник в полі*. Безсмертник (одна маленька квіточка в польовому різнотрав'ї) символізує і розуміння того, що твій край — один з багатьох, і упевненість у його триванні, нескінченності існування. *В небесах гроза* — заключний образ-екзистенціальна характеристика Вітчизни, експресивний, тривожний. Життєвий шлях М. Стельмаха (1912–1983) був нелегким: воював на фронтах Другої світової війни, був поранений

у бою з гітлерівцями, прийшов до широкого читача як письменник-фронтвик, мав проблеми з опублікуванням низки творів через цензуру в СРСР. Який конкретно-історичний сенс автор уклав у образ Вітчизни як *грози*, залишиться загадкою, адже він (як і інші українські письменники, що не були дисидентами-протестантами, проте не раз звинувачувалися в «націоналістичних ухилах») мусив приховувати патріотичні думки й переконання. Ясно одне, сучасний читач М. Стельмаха уявить історичну путь України як сповнену випробувань, порогів, за якими на Вітчизну чатувала загибель. Грозами були бездержавність, геноцид, лінгвоцид, національне асимілювання, проте вони минали – і небеса знову ставали блакитними. А ще цей образ залишає українців насторожі, адже в Україні знов може загриміти (уже гримить) і треба бути готовими до цього.

Перший і другий рядки строфи становлять риторичне звертання, що є прозиранням в екзистенцію рідного краю. Наступні ж, завершальні віршорядки, дано після тире, як наслідок розуміння Вітчизни, як підсумок діалогу з нею, як екзистенційний вибір ліричного героя.

Художнє філософування М. Стельмаха вступає в діалог з традиційною українською філософією серця за принципом «згода», адже саме вибір серця, як головного рушія екзистування людини, ліричний герой вважає головним. «Припаду я серцем до твого порога», — звиряється він рідному краю і аргументує свій вибір: «Як твоя кровинка, як твоя сльоза». У своєму екзистенційному виборі (екзистенційному, бо вибирає не край, а себе — частинкою Вітчизни) герой М. Стельмаха керується внутрішніми чинниками, відбувається самоідентифікація людини: «Я» — *твоя кровинка*. Відтак, повертаючись герменевтичним колом до попередніх образів, прояснюємо і *процання*, і *краю мій*, і *припаду я серцем* — все це природно для людини-кровинки Вітчизни.

Завершальний образ вірша — *як твоя сльоза* — є так само загадковим, як і *в небесах гроза*. Чому людина з художнього світу вірша М. Стельмаха — не радісна усмішка рідного краю, не його крик чи пісня, а *сльоза*, точно не скаже ніхто. Проте фактом є те, що вірш, який починався *студеними росами*, завершується *сльозою*, — і це створює екзистенціальне (і звукове – [с]) обрамлення тексту, адже настрої — один з екзистенціалів, визначених М. Гайдеггером. У середині цього кола — печаль і гроза, яким протистоять внутрішні сили людини-кровинки, адже саме вона є джерелом перемог рідного краю, перетворення його на безсмертник. Таким художнім чином поет пов'язує існування Вітчизни й окремої людини, між якими точиться діалог, що ніколи не є завершеним, проте може обірватися для одного зі співрозмовників. М. Стельмах знайшов свою місію в існуванні рідного краю — бути його сльозою, вповідати студені роки й душевні печалі Вітчизни як реалії її існування. Замилування красою, смуток, усвідомлення загроз, нескорима віра в край-безсмертник — настроєва палітра вірша «По студених росах іде світання...», який за зовнішньою мальовничістю ховає глибинне філософування про світ і людину в ньому.

Як філософську паралель до мотиву дороги в аналізованій поезії М. Стельмаха наведемо думку Г. Марселя, який назвав одну зі своїх книг «Homoviator» («Людина, яка мандрує», 1944). У вступному слові автор пов'язує лад у світі зі свідомістю людини, що кваліфікує як мандрівну, вважаючи ситуацію подорожнього фундамен-

тальною. Філософ запитує: «Але про які мандри, про яку подорож тут ідеться?» [2, с. 11] Відповідь на ці запитання дає книга в цілому. Дорога у поетичному тексті М. Стельмаха також є образом, що стає питанням для вдумливого читача: про яку путь для людини і для Вітчизни пише митець?

Крім прихованого смислу (сми́слів), дорога для поета і філософа має хронотопічну подібність, Г. Марсель зазначає: «Ідея подорожі, якій звичайно не надають суто філософського змісту або суто філософського значення, має, проте, одну не-оціненну перевагу: вона побудована на означеннях, які включають у себе і час, і простір ...» [2, с. 13]. Темпоралізація простору дороги спостережена і у тексті українського поета, і у працях французького мислителя-екзистенціаліста.

Найцікавішою є філософська паралель, яка стосується духовного сенсу образів дороги, подорожнього у творі М. Стельмаха. Г. Марсель, наголосивши на своєму прагненні реабілітувати слово «душа» (на його думку, дискредитоване його сучасниками), зазначає: «Але саме душа, саме вона — одвічна мандрівниця, саме про душу і тільки про неї буде найвищою правдою сказати, що бути — це бути в дорозі» [2, с. 14]. У вірші М. Стельмаха також мандрує саме душа ліричного героя: це ж вона летить у дитинство, знову, як колись, прощається, переживає стишену роками печаль. Вітчизна в поета теж має душу, яка подорожує, і дорога її — вічна.

Увага до слова, розгадування його смислу саме в цьому художньому контексті — ефективний прийом інтегрованого вивчення мови твору. Інтегроване вивчення літератури, мови й екзистенціальної філософії може стати змістом спецкурсу «Українська екзистенціальна лірика» (такий спецкурс авторка викладає в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди). Прикметною рисою інтеграції є не тільки увага до виражальних засобів мови, їх детальний аналіз, виявлення зв'язків мови та образу, почуття, думки, а й збагачення наукового мовлення студентів категоріями і поняттями екзистенціальної філософії. Новим чинником розвитку мовної і мовленнєвої компетентності студента буде зіставлення поетичного та філософського текстів, що увиразнить специфіку різних стилів мови — художнього і наукового, яка стане виразнішою за спільності думки, переживання, світоглядної позиції людини, окресленої у вірші і науковій праці.

У результаті вивчення спецкурсу магістрант повинен знати: теоретичні основи екзистенціалізму як філософсько-культурологічної течії гуманітаристики; зв'язки літературознавства з філософією; ознаки філософської лірики як жанру; типи української екзистенціальної лірики; провідні мотиви та поетикальні засоби української екзистенціальної лірики; особливості екзистенціального вираження у поезії низки постатей (Є. Плужника, Т. Осьмачки, В. Свідзінського, Б.-І. Антонича, І. Світличного). Він має вміти: визначати жанр філософської лірики; інтерпретувати поетичний текст діалогічним шляхом: як діалог образів і філософських концептів; аналізувати вірші в аспекті художнього вираження мотивів самотності, свободи, екзистенційного вибору, смерті, відповідальності, часу і простору, самості, творчості тощо; визначати поетикальні засоби, використані автором. Як бачимо, у його мовлення активно входять терміни екзистенціальної філософії: екзистенція, екзистенціалізм, екзистенційний вибір, порогова (гранична) ситуація, самість, DasMan, людина маси тощо. Філолог усвідомлює суміжність галузей гуманітаристики, дотики і накладан-

ня терміносистем, опановує навички проведення діалогу між текстами різних стилів мови — таким чином формує власну картину світу і вибудовує індивідуальну ієрархію цінностей.

Теорія і практика екзистенціально-діалогічного прочитання поетичного тексту представлена нами у монографії «Українська версія художнього екзистенціалізму: Б. Антонич, В. Свідзінський, Т. Осьмачка в європейському контексті» (2020) [5]. Наведемо приклад уведення в мовлення магістранта поняття межова ситуація і проведення діалогу поетичного і наукового текстів у процесі аналізу вірша В. Свідзінського «Відколи сховав я мертву голубку...», який завершує цикл «Mortalia», написаний під впливом смерті З. Сулковської. У цьому творі події віддалені в часі від трагедії. Якщо в попередніх текстах інтертекстуально присутні голосіння, вірш на погреб, готичний роман, то цього разу перевагу надано народній казці, саме її стилістика і хронотоп прочитуються у завершальному вірші циклу.

Ліричний герой вирушає на пошуки мертвої голубки, сам сенс цього пошуку алогічний, адже він поховав подругу, проте всупереч реальності «відтоді почав її скрізь глядіти». Його пошуки сприймаються як повстання душі, яка знає, але відмовляється прийняти безжальну правду.

Героєві мандри, відповідно до законів казкового жанру — ретардація і градація дії, містять три пригоди, кожна дарує надію і розбиває її. Вітер у полях розповідає про голубу намистинку, котру зронила зоря, її знайти можна — ця казка можлива, проте не знайдеш голубки, яку «земля замкнула». Вітер, запропонувавши іншу казку героєві, повертає його до суворой реальності: «Сам же рівняв ти горбик над нею!». На тому самому (як і голуба намистинка) співзвуччі зі словом голубка засновано й другу пригоду-лжезнахідку: у лісі «на скосі яру стоїть голубінка». Самотній мандрівник пройшов поля, згірки, ліси і переліски, розмовляв з вітром, розпачливо вигукував голубінці: «Моеї голубки і тут не видати!». Ключовою, за законами казкового сюжету, стає третя пригода — зустріч з осінню.

Поет веде неспішну оповідь, його погляд зупиняється на деталях сфантазованого ним простору і його мешканцях, виписаних художньо оригінально і легко впізнавано, бо взято їх із живої природи або народної казки. Так, вітер «сині полотна провіває на згірку», «в лісі глупіють лисячі нори», осінь «проживає на галяві мерзлій», «підіймає руки в племенистих рукавах».

Діалог мандрівника з осінню завершує текст. На питання «Осінь, осінь, де моя голубка?» господиня природи відповідає жорстко, наче психіатр, лікує роздвоєну свідомість самотника станом афекту, переживанням власної загроженості. «Ходи до мене, стань під рукою, / Як тебе кину на дурний вихор, / Забудеш ходити, голубки питати!...». Останні слова осені містять філософію життя, у якому все має призначення і приділ, смерть лише природна частка цього загального порядку, проти якого немає жодного сенсу повставати.

*Сонцю леліти, рікам шуміти,
Мені, осені, хороше гуляти,
А потужному дубові довгий вік,
А опалому листю зойк та зик,
А твоїй голубці тихо лежати,
В янтарні очі тьми набирати...*

Оцим примиренням, яке не опанувало душу ліричного героя циклу, проте його розум — через голос осені — підказує, що має опанувати, і завершується «Mortalia». Цикл віршів талановитий архітектонікою, перебігом жалобних емоцій, філософічністю думки про смерть рідної людини, оригінальною рецепцією народнописенної образності та мелодики, яскравою неповторною метафорикою. У першому вірші в душу героя стукає передчуття втрати, в останньому розум знає, що варто змиритися з нею, проте непримирлива душа шукає своєї правди, підказаної люблячим серцем.

Аналізований мотив у поезії В. Свідзінського є художнім втіленням страждання. К. Ясперс, уводячи до філософії екзистенціалізму поняття граничних ситуацій (Боротьба, Смерть, Випадок, Провина), зауважив: «Спільним усіх граничних ситуацій є те, що вони обумовлюють страждання; ... Страждання не є гранична ситуація посеред інших, а всі вони із суб'єктивної точки зору стають стражданням» [7, с. 230]. Г. Марсель згодом проаналізував і доповнив теорію граничних ситуацій. Розмірковуючи над феноменом страждання, описаним К. Ясперсом, він підкреслює необхідність його прийняття і зазначає: «... в пороговій ситуації я визнаю моє страждання як щось єдине зі мною самим. Я не намагаюся приховати його від себе у якийсь штучний спосіб. Я живу у своєрідному стані напруги між волею сказати *так* моему стражданню і безсиллям його вимовити з повною щирістю» [3, с. 189]. Страждання ліричного героя В. Свідзінського відкриває йому те, що за порогом: він бачить нові простори — потойбіччя, дороги до нього, простір душі померлої рідної людини, а також різко змінений стражданням від втрати власного екзистенційного простору.

Як бачимо, інтегроване вивчення мови на заняттях спецкурсу «Українська екзистенціальна лірика» містить аспекти специфіки мови фольклорних і літературних художніх творів, а також термінів і текстів науки.

Зазначимо, що орієнтири професора В. Мельничайка, по-перше, на глибоке опанування складних теоретичних положень про мову і, по-друге, на практичне застосування мовних норм, варіантів, творчості під час як дотеоретичного, так і посттеоретичного етапів навчання стосується й інтегрованого вивчення мови у процесі викладання літературознавчих дисциплін. Приміром, особливості мови у творах, які репрезентують різноманітні літературні напрями, спочатку розглядаються в конкретних художніх текстах на заняттях з історії літератури, а потім узагальнюються й систематизуються в курсі «Теорія літератури» (наприклад, паліндром у бароко, евфемізм у сентименталізмі, катахреза в експресіонізмі тощо).

Літературознавча наукова творчість студента також має елемент інтегрованого вивчення мови, адже і курсові, і кваліфікаційні магістерські роботи, присвячені творам письменства, мають аспект художньої мови, розкриваючи який дослідник повинен спиратися на стилістичні знання й уміння. Творче застосування знань, одержаних на заняттях із сучасної української мови, сприяє розвитку як стилістичного складника лінгвістичної компетентності філолога, так і його літературознавчої компетентності.

У позааудиторній роботі філологічного факультету важливе місце посідає діяльність літературної студії. Поети-, прозаїки-, драматурги-, критики-початківці отримують тут підтримку, рекомендації, увагу читачів і слухачів, товариське спіл-

кування. Вільне володіння літературною мовою, опанування найкращих традицій художньої мови видатних письменників, долання шляху до створення власного індивідуального стилю — важливі завдання літстудійців. Додамо ще редакторську роботу як обов'язковий складник видання альманахів, часописів, збірок творів учасників студії.

На літературних вечорах, які є окрасою позааудиторного життя будь-якого філологічного факультету, студенти, виконуючи декламацію і мелодекламацію поезії, інсценуючи фрагменти драми та сцени з прози, разом з акторською майстерністю мають виявити орфоепічну вправність, що потребує актуалізації, доповнення і практичного засвоєння знань з наукової галузі «Орфоепія» як компонента дисципліни «Сучасна українська літературна мова». Красиве і правильне звучання рідної мови збагатить майбутніх учителів духовно і підготує до активної, творчої, мистецької позакласної роботи в школі.

Отже, теоретичними засадами інтегрованого навчання мови під час літературознавчої підготовки вчителя обрано положення екзистенціальної філософії М. Гайдеггера і лінгводидактики В. Мельничайка. Інтеграція з лінгвістикою відбувається на заняттях з дисциплін «Вступ до літературознавства», «Теорія літератури», «Історія української літератури», «Історія зарубіжної літератури» та під час проходження спецкурсів, наприклад спецкурсу «Українська екзистенціальна лірика».

Провідними прийомами інтеграції на заняттях з історії літератури є спостереження за мовою художнього твору, мовний аспект аналізу тексту, визначення мовних рис індивідуального стилю письменника, дотеоретичне знайомство зі стильовою специфікою літературних напрямів. У процесі вивчення теоретико-літературних дисциплін студенти опановують дефініції виражальних засобів мови, добирають до них приклади з творів, практикуються у знаходженні та поясненні ролі мовних засобів у різноманітних художніх текстах. Спецкурс на межі наук, наприклад «Українська екзистенціальна лірика», познайомить із суміжною щодо літературознавства терміносистемою, навчить розрізненню наукового і художнього мовлення, сприятиме уявленню про картину світу і формуванню особистої ієрархії цінностей. Студентське літературознавче дослідництво у формах курсової і магістерської робіт, виступу на науковій конференції має як обов'язковий аспект вивчення художньої мови твору, який є об'єктом дослідження. Позааудиторна робота філологічного факультету, зокрема у формах літературної студії і літературного вечора, удосконалює володіння літературною українською мовою і спонукає студентів до мистецької творчості — літературної, яка потребує вироблення стилю, редагування власних текстів, і акторської, однією з вимог до якої є дотримання орфоепічних норм. Художня література постала, існує і розвивається як мистецтво слова, тож і під час формування літературознавчої компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури увага до мови, мовлення, наукової і мистецької словесної творчості має бути постійною, методично оптимальною, духовно натхненною.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Текстуальний аналіз «Вольдемара» Е. По. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької, пер. з фр. Львів : Літопис, 1996. С. 385–405.
2. Марсель Г. *Номовіатор*; пер. з фр. Київ : Видавничий дім «КМ Академія»; Університетське вид-во «Пульсари», 1999. 320 с.
3. Марсель Г. *Опыт конкретной философии* / пер с фр. Москва : Республика, 2004. 224 с.
4. Мельничайко В. Я. Замість Вступу. Теоретичні основи лінгводидактики (стартові позиції дослідження). *Підготовка вчителя-філолога у педагогічному вищому навчальному закладі*: монографія / за ред. В. Мельничайка, Л. Струганець. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. С. 7–18.
5. Токмань Г. Українська версія художнього екзистенціалізму: Б. Антонич, В. Свідзінський, Т. Осьмачка в європейському контексті : монографія. Київ : Міленіум, 2020. 480 с.
6. Хайдеггер М. *Бытие и время* / пер. с нем. Москва, 1997. 452 с.
7. Ясперс К. *Психологія світоглядів* / пер. з нім. Київ, 2009. 464 с.